

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9. 075

О. А. Столярчук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,
Київський університет імені Бориса Грінченка

ДИНАМІКА ПРОФЕСІЙНОГО УНІВЕРСУМУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті висвітлено результати дослідження динаміки професійного універсуму майбутніх фахівців упродовж їх фахового навчання. Виявлено тенденцію до зниження показників сформованості професійного універсуму студентів старших курсів навчання. Зафіксовано переважання носіїв низького та середнього рівнів професійного універсуму серед опитаних студентів.

Ключові слова: професійний універсум, фахове навчання, студент, майбутній фахівець, прагнення до самоактуалізації, рефлексивність, гнучкість, відповідальність.

Постановка проблеми. Фахове становлення української молоді відбувається в умовах нестабільного соціально-економічного розвитку вітчизняного суспільства. Суперечності професіоналізації розгортаються під час професійного навчання, труднощі спостерігаються в процесі працевлаштування випускників закладів вищої освіти. Сучасному суспільству потрібні фахівці з мобільними й інтегрованими знаннями, широким баченням основних проблем дійсності, що вимагає формування в студентів потенційної здатності до вирішення фахових завдань в умовах їх постійного оновлення й ускладнення. Здатність системи вищої освіти формувати ці якості майбутнього фахівця характеризує ступінь її адекватності сучасності.

Сьогодні вища освіта має дати випускникові не стільки суму знань, скільки набір особистісних якостей і компетенцій, які забезпечують готовність до професійної діяльності в динамічних соціально-економічних умовах. За таких умов актуальним є створення сприятливого підґрунтя для формування особистості майбутнього фахівця як компетентного та конкурентоспроможного суб'єкта з розвиненим професійним універсумом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість учених, у фокус дослідження яких потрапила проблема становлення особистості сучасного фахівця, наголошують на суперечливості умов цього процесу. Так, російський психолог Е. Зеєр узагальнив чинники професійного становлення, подавши їх у вигляді суперечностей двох різновидів – між особистістю і зовнішніми умовами життєдіяльності та внутрішньоособистісних суперечностей [1, с. 38]. Професійне становлення особистості вчений Ю. Поваренков визначає як

процес поетапного розв'язання комплексу суперечностей, узгодження різних тенденцій і вимог, які задаються базовими суперечностями між соціально-професійними вимогами, пропонованими людині, та бажаннями і можливостями їх реалізації [2, с. 59]. На думку О. Фонарьова, головною суперечністю, яка вирішується в процесі розвитку особистості взагалі та професійного розвитку зокрема, є суперечність між образом «Я» й еталоном. Залежно від того, в які співтовариства входить особистість, відповідні змісти вкладаються в ці образи, якими і задається розвиток особистості фахівця. Найбільш адекватними є співбуттєві товариства, в яких суб'єкт розвивається не лише як професіонал, але й як особистість, індивідуальність [3, с. 129].

Вітчизняний психолог Н. Шевченко конкретизує суперечності професійного становлення студента, зокрема, між абстрактним характером предмета навчально-професійної діяльності та реальним предметом майбутньої професійної діяльності; між виконавчою, репродуктивно-пасивною позицією студента в навчанні й ініціативною позицією фахівця в трудовій діяльності; між опорою в традиційному навчанні на інтелект студента та вимогами соціальної практики до особистості фахівця, передусім до його професійної самосвідомості й особистісних якостей; між диференціацією викладання всіх навчальних дисциплін у вищому навчальному закладі й необхідністю їх інтеграції щодо кінцевих цілей навчання [4].

На різновекторності становлення професіонала наголошує й російська дослідниця А. Маркова, визначаючи низку суперечливих (амбівалентних) тенденцій, що розгортаються під час фахового навчання. Зокрема, йдеться про:

– суперечність між саморозвитком і самозбереженням у професії під час навчально-професійної діяльності студента, яка може постати як конфлікт між прагненням сумлінно виконувати всі вимоги викладачів, самоосвітою й ознаками емоційного вигорання;

– неузгодженість становлення різних видів компетентності (фахової, соціальної, особистісної), наприклад, особистісна компетентність може суттєво випереджати професійну (майбутній психолог чітко усвідомлює свої особистісні проблеми, але не може самотужки їх подолати);

– неузгодженість темпів розвитку мотиваційної, змістової й операційної сторін професійної діяльності (студент має бажання працювати за фахом, але бракує компетентності й досвіду);

– нерівномірність засвоєння окремих дій і цілісної структури професійної діяльності під час фахового навчання (традиційно виглядає як розбіжність між теоретичним і практичним компонентами фахової підготовки);

– протиставлення у свідомості студента, прагнення до ґрунтовного опанування спеціальності та потреба довідатися щось про суміжні професії, бути «універсалом»;

– розбіжність між конкуренцією, що посилюється на ринку праці, і здатністю до самопрезентації та саморозвитку потенційних суб'єктів професійної діяльності;

– розбіжність між мотивацією навчання і майбутньої професійної діяльності (орієнтація на отримання диплому, але без потреби в здобутті фахової компетентності, та прагнення побудувати успішну кар'єру із пристойним заробітком) [5, с. 259].

За даними досліджень О. Кокуна, у підготовці фахівців із різних професій, що належать до типу «людина – людина», наявне суттєве протиріччя: з одного боку, соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють підвищення вимог до таких фахівців, їхньої активності і відповідальності стосовно власного професійного й особистісного розвитку, а з іншого – підготовка цих фахівців здебільшого залишається значною мірою суто формальною, а їх професійний розвиток найчастіше відбувається стихійно [6, с. 7].

Для конструктивного вирішення цих суперечностей набуває пріоритету парадигма особистісно орієнтованої професійної підготовки, що забезпечує розвиток і реалізацію особистісного потенціалу майбутніх фахівців. Як слушно зазначає вітчизняний дослідник М. Філоненко, процес становлення особистості майбутнього фахівця потребує переорієнтування підходу підготовки із суб'єкта пізнання на суб'єкта практичної і теоретичної діяльності [7]. Сучасний конкурентоспроможний фахівець постає як творча особистість із розвиненою потребою в неперервній освіті, здат-

ністю до саморозвитку та самовдосконалення. Звідси необхідним є поступове переміщення ядра професійної підготовки до сфери формування особистісних якостей і професійного універсуму як інтегрованого результату цього процесу.

Метою статті є виклад і аналіз результатів дослідження динаміки професійного універсуму студента в умовах фахового навчання.

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення фахівця тлумачиться як процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності та власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу в розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу в професійному самозбереженні [1, с. 29]. В умовах суперечливої професіоналізації студента та складності подальшого працевлаштування випускника закладу вищої освіти квінтесенцією його потенціалу професійного самоздійснення постає професійний універсум. Це поняття тлумачиться нами як особистісне новоутворення випускника, що виявляється в його здатності та готовності до побудови альтернативних векторів особистісно-професійної самореалізації.

Для професійного універсуму характерними є такі сутнісні ознаки, як цілісність і універсальність. Вони проявляються в інтеграції базових особистісних проявів, що мають загальний характер, незалежно від фахової спеціалізації суб'єкта професійної діяльності. Саме ці фундаментальні характеристики особистості майбутнього фахівця уможливають його подальшу самореалізацію в різних сферах професійної діяльності, стають підґрунтям для досягнення поліпрофесіоналізму та побудови поліваріативної і «безмежної» кар'єри. Згідно з кар'єрною моделлю Д. Холла та Ф. Мірвіса, у процесі планування та кар'єрного просування спеціалістів перевага віддається їхнім особистісним якостям перед професійною підготовкою, пов'язаною з оволодінням технікою та технологіями. Можливості побудови поліваріативної та «безмежної» кар'єри більші в тих працівників, які здатні оперативного перенавчатися у відповідь на зміну навколишнього середовища [8].

Структуру професійного універсуму можна представити такими особистісними компонентами, як: мотиваційний, що виявляється в прагненні до самоактуалізації; когнітивний, що втілюється в рефлексивності; афективно-вольовий, із відповідальністю як його уособленням; поведінковий, що виражається в гнучкості.

Для вивчення змісту та динаміки професійного універсуму майбутніх фахівців упродовж фахового навчання було застосовано авторську діагностичну методику зі студентами 3–6 курсів, загальною вибіркою 178 осіб. Кількісні результати

дослідження опрацьовано засобами програми SPSS і здійснено їх якісний аналіз.

Застосування методу середніх значень дозволило виявити динаміку професійного універсуму студентів упродовж старших курсів їх навчання. Було зафіксовано незначне зниження показників досліджуваної категорії в студентів випускного четвертого курсу та різке падіння середнього рівня професійного універсуму на п'ятому курсі (рис. 1). Подальше навчання студентів у магістратурі сприяло значному підвищенню показників сформованості їхнього професійного універсуму, хоча його узагальнене значення щодо випускників все одно залишилося на середньому рівні.

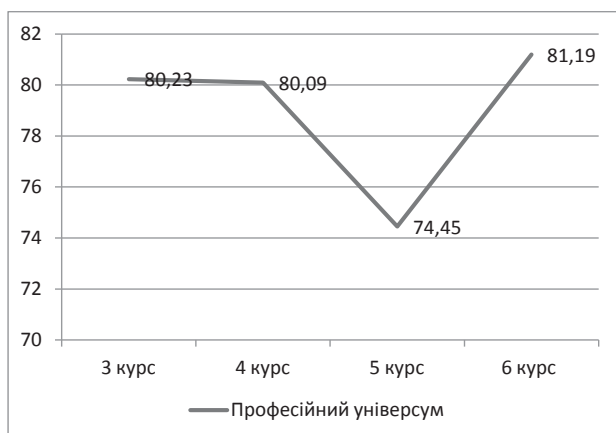

Рис. 1. Динаміка професійного універсуму майбутніх фахівців

Це підтверджується і переважанням кількості носіїв цього рівня серед опитаних студентів шостого курсу, що становить 75% опитаних (табл. 1). Загалом зафіксовано переважання носіїв низького та середнього рівнів професійного універсуму серед опитаних студентів старших курсів навчання.

Таблиця 1

Показники сформованості професійного універсуму студентів

Рівні професійного універсуму	Кількість носіїв (%) n = 178			
	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Дуже низький	0	4	5	0
Низький	24	13	25	12,5
Середній	62,5	68	65	75
Високий	12,5	15	5	12,5
Псевдоуніверсум	1	0	0	0

Сприятливою є тенденція до зменшення вибірки носіїв дуже низького та низького рівнів професійного універсуму на випускних четвертому і шостому курсах. Однак привертає увагу незначна кількість студентів, що мають оптимальний, високий рівень сформованості досліджуваного особистісного новоутворення: серед бакалаврів

вибірка становить лише 15%, серед магістрів ще менше – 12,5%. Така статистика дозволяє прогнозувати складності подальшої фахової самореалізації випускників і виразно свідчить про необхідність впровадження зовнішнього формувального впливу щодо особистості майбутнього фахівця на етапі його професійної підготовки.

Попередніми дослідженнями виявлено впливовість самоактуалізації майбутніх фахівців як дієвого чинника становлення їхньої особистості під час професійного навчання [9, с. 138]. Водночас прагнення до самоактуалізації є вагомим мотиваційним компонентом професійного універсуму майбутнього фахівця. Несприятливу динаміку шляхом послаблення цього прагнення виявлено в студентів упродовж четвертого і п'ятого років їх навчання (рис. 2).

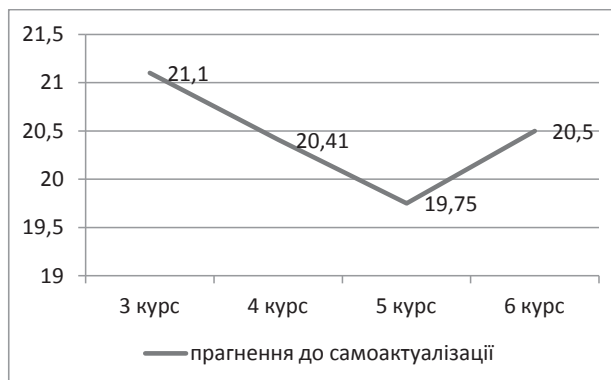

Рис. 2. Динаміка прагнення студентів до самоактуалізації

Завершення навчання в магістратурі сприяє підвищенню показників прагнення до самоактуалізації. Однак його високий рівень характерний лише для близько третини випускників, тоді як превалює вибірка носіїв середнього рівня щодо студентів всіх опитаних курсів (табл. 2).

Таблиця 2

Показники прагнення до самоактуалізації студентів

Рівні прагнення до самоактуалізації	Кількість носіїв (%) n = 178			
	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Дуже низький	3	2	15	0
Низький	16	22	15	6
Середній	51	54	50	62,5
Високий	30	22	20	31,5

Для осмислення студентами поточних результатів професіоналізації та побудови подальшого вектора фахової самореалізації їм потрібно послуговуватися такою особистісною рисою, як рефлексивність. Дослідження динаміки цієї риси щодо студентів старших курсів виявило сприятливу тенденцію до зростання показників рефлексивності на четвертому курсі (рис. 3).

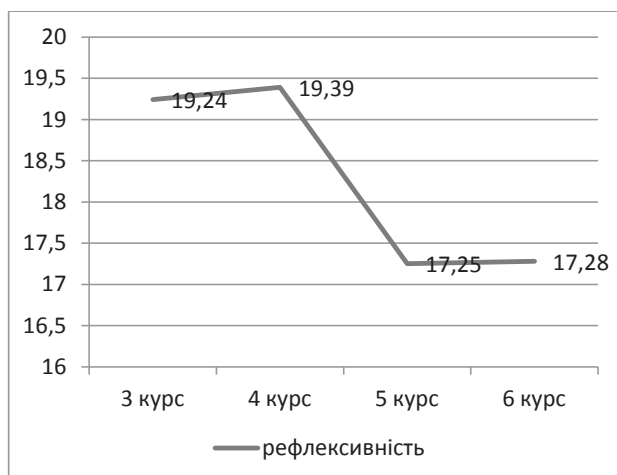

Рис. 3. Динаміка рефлексивності студентів

Встановлено також, що навчання в магістратурі супроводжується різким зниженням рівня рефлексивності опитаної вибірки, що можна тлумачити як наслідок відтермінування проблем фахового працевлаштування. Початок навчання в магістратурі взагалі можна розглядати як занепад рефлексивних процесів студентів, що підтверджується їх розподілом за рівнями рефлексивності, де 60% опитаних є носіями дуже низького і низького рівнів (табл. 3).

Таблиця 3

Показники рефлексивності майбутніх фахівців

Рівні рефлексивності	Кількість носіїв (%) n = 178			
	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Дуже низький	20	17	45	0
Низький	11	20	15	6
Середній	50	35	35	62,5
Високий	19	28	1	31,5

Позитивна тенденція до зростання рефлексивності виявлена на шостому році навчання студентів, де понад 60% опитаних досягають середнього рівня, а майже третина випускників продемонстрували оптимальний високий рівень здатності до самоаналізу.

Незначні коливання кількісних показників відповідальності як емоційно-вольового компонента професійного універсуму майбутніх фахівців зафіксовано в досліджуваних студентів старших курсів (рис. 4).

Деяке зниження рівня відповідальності простежується на п'ятому році навчання, однак по завершенню магістратури показники цієї риси стають найвищими. Водночас діапазон розподілу рівнів відповідальності опитаних студентів старших курсів відображає переважання вибірки носіїв високого рівня на третьому та четвертому курсах навчання (табл. 4).

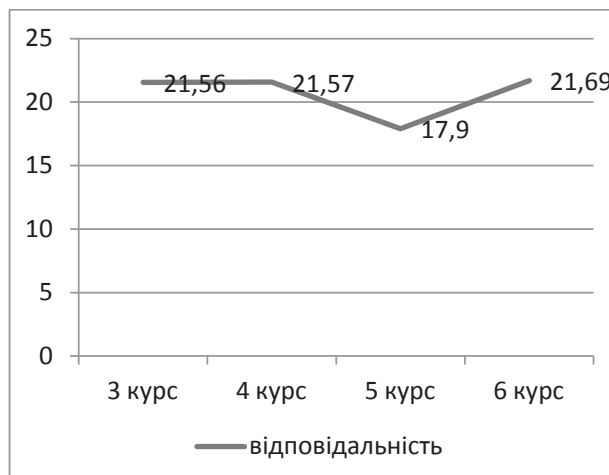

Рис. 4. Динаміка відповідальності майбутніх фахівців

Таблиця 4

Показники відповідальності майбутніх фахівців

Рівні відповідальності	Кількість носіїв (%) n = 178			
	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Дуже низький	1	4	25	6
Низький	14	13	20	12,5
Середній	45	42	45	44
Високий	40	41	10	37,5

Це вказує на більш сприятливі умови вияву відповідальності студентів під час здобуття освітнього рівня «бакалавр» порівняно з опануванням ними наступного освітнього рівня. Ці дані перегукуються з результатами досліджень Р. Arlow, під час яких виявлено позитивну кореляцію віку студентів з їхнім негативним ставленням до стандартів соціальної відповідальності [10, с. 68].

Провідною поведінковою ознакою сформованості професійного універсуму майбутніх фахівців є гнучкість як здатність особистості адаптуватися до змін, переходячи від одного способу діяльності до іншого. Виявлена динаміка цієї риси в опитаних старшокурсників відобразила тенденцію до зростання гнучкості в четвертокурсників і подальше зниження її рівня в майбутніх магістрів (рис. 5).

Різне зниження показників гнучкості студентів під час навчання в магістратурі можна пояснити зануренням у спеціалізацію в межах однієї професії, адже йдеться про випускників-бакалаврів, що здобувають повну вищу освіту за тим же фахом і, здебільшого, у тому ж закладі вищої освіти. Це підтверджується й рівневим розподілом опитаних: лише 15% п'ятикурсників характеризуються високим рівнем гнучкості, а до шостого курсу кількість носіїв цього рівня обмежується 6-ма відсотками, тоді як вибірка студентів із дуже низьким рівнем гнучкості досягає 19% (табл. 5).

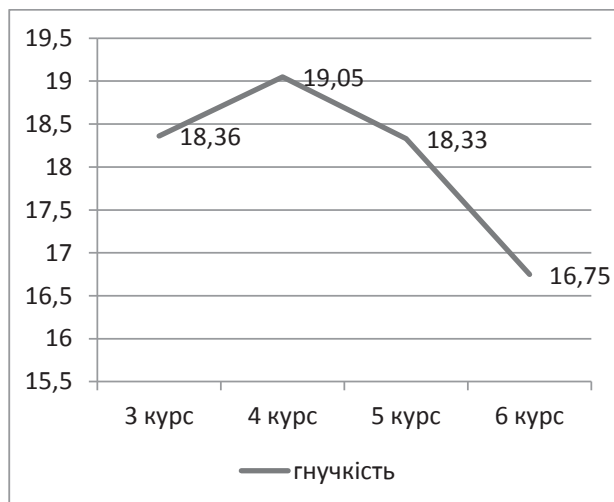

Рис. 5. Динаміка гнучкості майбутніх фахівців

Таблиця 5

Показники гнучкості майбутніх фахівців

Рівні гнучкості	Кількість носіїв (%) n = 178			
	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Дуже низький	23	24	10	19
Низький	19	20	40	25
Середній	43	36	35	50
Високий	15	20	15	6

Водночас є очевидним потенціал студентів щодо розвитку гнучкості, оскільки половина випускників магістратури є носіями середнього рівня цієї особистісної риси. Початок навчання студентів у магістратурі можна вважати умовною буферною зоною, коли студенти відтермінували проблеми фахового самовизначення на період здобуття повної вищої освіти.

Зіставлення вищезазначених аспектів дослідження свідчить, що значні коливання показників компонентів професійного універсуму студентів старших курсів навчання зумовлюють нестабільну динаміку цього новоутворення загалом.

Висновки. Сучасні дослідження психологічних чинників професійної підготовки сконцентровані на суперечностях як підґрунті становлення особистості майбутнього фахівця. Ускладнене професійне самовизначення студента та подальші труднощі працевлаштування випускника зумовлюють доречність формування професійного універсуму як інтегрованого особистісного новоутворення, що поєднує прагнення до самореалізації, рефлексивність, відповідальність і гнучкість. Констатувальним дослідженням виявлено тенденцію до зниження показників сформованості професійного універсуму студентів старших кур-

сів навчання. Зафіксовано переважання носіїв низького та середнього рівнів професійного універсуму серед опитаних здобувачів вищої освіти. Отже, необхідне здійснення психологічного супроводу особистості майбутнього фахівця на етапі його професійної підготовки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні змісту та впливовості психолого-педагогічних чинників формування професійного універсуму майбутніх фахівців.

Література:

1. Зеер Э. Психология профессий : [учебн. Пособие] / Э. Зеер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
2. Поваренков Ю. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. Поваренков. – М. :Изд-во УРАО. – 2002. – 160 с.
3. Фонарев А. Психологические особенности личностного становления профессионала / А. Фонарев. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 560 с.
4. Шевченко Н. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки : [монографія] / Н. Шевченко. – К. : Міленіум, 2005. – 298 с.
5. Маркова А. Психология профессионализма / А. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
6. Кокун О. Психология професійного становлення сучасного фахівця : [монографія] / О. Кокун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. – 200 с.
7. Філоненко М. Психология особистісного становлення майбутнього лікаря : [монографія] / М. Філоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/2015060965011/psihologiya/psihologiya_osobistisnogo_stanovlennya_maybutnogo_likarya
8. Mirvis P. Psychological success and the boundaryless career / P. Mirvis, D. Hall // Organizational Behavior. – 1994. – Vol. 15. – Issue 4. – P. 365–380.
9. Столярчук О. Самоактуалізація як чинник становлення особистості майбутнього фахівця / О. Столярчук // Innovative solutions in modern science. – 2017. – № 4 (13). – С. 129–139.
10. Arlow P. Personal characteristics in college students' evaluations of business ethics and corporate social responsibility / P. Arlow // Journal of Business Ethics. – January 1991. – Volume 10. – Issue 1. – P. 63–69.

Столярчук О. А. Динамика профессионального универсума будущих специалистов

В статье изложены результаты исследования динамики профессионального универсума будущих специалистов в процессе их профессионального обучения. Выявлена тенденция снижения показателей сформированности профессионального универсума студентов старших курсов. Зафиксировано преобладание носителей низкого и среднего уровней профессионального универсума среди опрошенных студентов.

Ключевые слова: профессиональный универсум, профессиональное обучение, студент, будущий специалист, стремление к самоактуализации, рефлексивность, гибкость, ответственность.

Stoliarchuk O. A. Dynamics of future specialists' professional universe

Results of the research of the dynamics of future specialists' professional universe during their professional studying are presented in the article. The professional universe is regarded as an integral progressive personality change of a university graduate. The self-actualization need, reflexivity, responsibility and flexibility are components of future specialist' professional universe. The tendency to decrease of indicators of formation of the senior students' professional universe was revealed. The dominance of low and middle level of professional universe among senior students was recorded.

Key words: professional universe, professional studying, student, future specialist, self-actualization need, reflexivity, flexibility, responsibility.